

KRYMINOLOGICZNE ASPEKTY KULTURY
BEZPIECZEŃSTWA.
MIĘDZY KRYMINOLOGIĄ
A KRYMINALISTYKĄ

CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF SECURITY CULTURE.
BETWEEN CRIMINOLOGY AND CRIME DETECTION

JULIUSZ PIWOWARSKI, JOLANTA WĄS-GUBAŁA, MACIEJ REICHEL
Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego
„Apeiron” w Krakowie

ABSTRACT

The article is devoted to the reflections on the criminological aspects of security culture. Security and relates issues in social sciences are currently becoming a source of theoretical and practical analysis not only in sociology, but also on the premises of philosophy, psychology, political and military science, and praxeology. The authors highlight the significance of criminology in security sciences. After the presentation of basic ideas such as security, security culture, social construct and the genesis of the term ‘criminology’, the authors clarify the difference between criminology and crime detection and explain that both these terms are often equated these days. Next, the authors investigate different categories of the subjects of criminological research, i.e. crime, the victim, social control, and social reaction. Research reflections of this kind, i.e. concerning social control and the mechanisms that govern it, are a wide trend in modern criminology, i.e. sociology of criminal law and social control. At the same time, these

reflections fit into the framework of security culture and into the environment of human security that this framework creates.

KEY WORDS

Criminology, crime detection, security culture, security sciences, social control

ABSTRAKT

Artykuł jest poświęcony rozważaniom dotyczącym kryminologicznych aspektów kultury bezpieczeństwa. Problematyka bezpieczeństwa i związane z nią kwestie na gruncie nauk społecznych stają się źródłem analizy teoretycznej i praktycznej w perspektywie nie tylko socjologicznej, ale także filozoficznej, psychologicznej, politologicznej, militarnej oraz prakseologicznej. Autorzy ukazują znaczenie kryminologii w naukach o bezpieczeństwie. Po przedstawieniu podstawowych pojęć, takich jak bezpieczeństwo, kultura bezpieczeństwa czy konstrukt społeczny, oraz genezy terminu „kryminologia” autorzy wyjaśniają różnicę między kryminologią a kryminalistyką, zwracając uwagę, że terminy te są współcześnie często utożsamiane. Następnie autorzy rozpatrują różne kategorie jako przedmioty badań kryminologicznych, m.in. przestępstwo, ofiarę przestępstwa, kontrolę społeczną, reakcję społeczną. Takie refleksje naukowo-badawcze, dotyczące problematyki kontroli społecznej i rządzących nią mechanizmów tworzą szeroki nurt socjologii prawa karnego i kontroli społecznej we współczesnej kryminologii, jednocześnie wpisują się też w sferę kultury bezpieczeństwa oraz tworzonego na jej bazie środowiska bezpieczeństwa człowieka.

SŁOWA KLUCZOWE

kryminologia, kryminalistyka, kultura bezpieczeństwa, nauki o bezpieczeństwie, kontrola społeczna

WPROWADZENIE

Ludzie od zawsze chcieli dysponować coraz bezpieczniejszymi warunkami własnej egzystencji. Dlatego ciągle dążą do tworzenia dogodnych okoliczności i odkrywania coraz bardziej skutecznych metod mających pozwalać na efektywne zabezpieczenie swojego trwania i dalszego rozwoju. Zmierzając w kierunku zaspokojenia tych potrzeb, wciąż będą poszukiwali nowych możliwości do stworzenia skutecznych algorytmów i środków do zapewnienia sobie możliwie najwyższego poziomu bezpieczeństwa.

Chodzi tu o te narzędzia (środki), które są właściwe (odpowiednie) dla danego miejsca, czasu i innych aktualnie występujących okoliczności. W tym kontekście należałoby zadać następujące pytanie: czy w dzisiejszym podejściu człowieka do procesów naukowo-badawczych pozwalających na optymalizację działań w zakresie zapewniania bezpieczeństwa nastąpiła w stosunku do dawnych epok jakaś zasadnicza zmiana?

Obecna *rzeczywistość społeczna*, świat przyrody oraz świat techniki wskazują raczej na to, iż dziś w tym względzie zachowujemy się podobnie jak dawniej. Nie zmalała bowiem doniosłość udziału bezpieczeństwa w egzystencji człowieka. Występuje tylko jedna, ale bardzo istotna różnica, polegająca na tym, że znaczenie problemów bezpieczeństwa i badań w tym zakresie wzrosło na niespotykaną w dotychczasowej historii rodzaju ludzkiego skalę.

Rozwój społeczny, zawsze mający kulturowo-cywilizacyjne korzenie, i jego efekty doświadczane przez nas obecnie sprawiają, że życie ludzkie, rozpatrywane pod kątem potrzeby pewnego wysiłku, zyskuje coraz więcej wsparcia ze strony tworzonej przez nas techniki. To powoduje, że staje się ono coraz łatwiejsze. Procesy rozwoju społecznego można rozpatrywać i badać z perspektywy kolektywnego oraz indywidualnego wymiaru egzystencji. Tak czy inaczej, w wyniku konfrontacji celu tych rozważań z treścią definicji bezpieczeństwa pojętego szeroko, procesualnie – *rozwój* oraz *bezpieczeństwo* jawią się badaczowi tej problematyki niemalże jako zjawiska ze sobą tożsame.

Przypomnijmy zatem, iż „**bezpieczeństwo w ujęciu dynamicznym jest to proces społeczny, polegający na ciągłych działaniach podmiotu bezpieczeństwa, które zmierzają do doskonalenia mechanizmów kultury bezpieczeństwa zapewniających podmiotowi w ten sposób obiektywny i optymalny poziom braku zagrożeń**”¹, a w tym także **zagrożeń dla swobody rozwoju**.

Przypomnijmy również, iż *konstrukt społeczny*², który można uznać za generator „pól bezpieczeństwa”, to oddziałująca tak na planie indywidualnym, jak i grupowym *kultura bezpieczeństwa*.

¹ J. Piwowarski, *Nauki o bezpieczeństwie. Zagadnienia elementarne*, Kraków 2016, s. 65.

² Konstrukt społeczny – pojęcie związane z konstruktywizmem społecznym (zwanym też „konstrukcjonizmem społecznym”), spopularyzowanym w socjologii przez Petera L. Bergera i Thomasa Luckmanna w książce *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (New York 1966). Konstruktywizm traktuje rzeczywistość społeczną jako formę świadomości. Autorzy piszą m.in.: „Społeczeństwo jest produktem człowieka. Społeczeństwo jest obiektywną rzeczywistością. Człowiek jest produktem społeczeństwa” (ibidem, s. 61). „Główna ich teza dotyczy percepcji rzeczy-

Fenomen kultury bezpieczeństwa to całokształt utrwalonego, materialnego i niematerialnego, gromadzonego przez człowieka dorobku, będącego zasobem niemilitarnych i militarnych elementów jego odporności i obronności; kultura bezpieczeństwa pozwala na utrzymywanie, odzyskiwanie (gdy choć częściowo utracono) i podwyższanie (gdy potrzeba) poziomu bezpieczeństwa indywidualnych i grupowych podmiotów bezpieczeństwa; kultura bezpieczeństwa daje człowiekowi zdolność zapewnienia sobie możliwie wysokiej jakości egzystencji, korelującą z procesem rozwoju zasilanym trzema strumieniami energii:

- 1) indywidualnym (mentalno-duchowym),
- 2) grupowym (organizacyjno-prawnym),
- 3) fizycznym (materialnym)³.

Dzięki towarzyszącemu *rozwojowi społecznemu* rozwojowi potencjału sprzętu specjalistycznego codzienność w wielu aspektach oferuje człowiekowi różne wygody i zwielokrotnione w stosunku do stanu z minionych epok możliwości dotyczące wykorzystania różnych *szans* i uniknięcia rozmaitych *zagrożeń*.

Przełomowe odkrycia, jakich dokonuje człowiek, dynamicznie zmieniają rzeczywistość społeczną, przyrodniczą i techniczną, w której funkcjonuje on jako jednostka i jako grupa społeczna. Przykładowo Facebook rozszerzył możliwości opowiadania naszym znajomym i bliskim o doświadczeniach codzienności. Rozwój techniczny nie omija też całych organizacji, które mogą stosować nowe technologie do udoskonalania swych statutowych działań. Z drugiej jednak strony rozwój ów pokazuje swoją ciemną stronę. Ta druga natura nie dość roztropnie prowadzonego przez człowieka procesu rozwoju powoduje, że nasza egzystencja niesie teraz ze sobą ogrom nowych utrudnień i problemów, które domagają się nowych rozwiązań. Środowisko,

wistości, opartej o subiektywne doświadczenie komunikacyjne jednostki, która buduje swój koncept rzeczywistości społecznej na podstawie wielokrotnych aktów komunikacji. Interakcje oparte są o istniejący i wciąż redefiniowany system struktur społecznych, a tym samym są w swej istocie zinstytucjonalizowane. Dotyczy to nie tylko form wiedzy naukowej czy komunikacji politycznej, ale także tego, co społeczeństwo uważa za zdrowy rozsądek, *common sense*. Właściwie można więc mówić tu o nieustannej interpretacji rzeczywistości społecznej, która dokonywana jest przez wszystkich członków danego społeczeństwa”, [za:] A. Maj, *Konstruktywizm społeczny jako ideologia społeczeństwa sieciowego*, [w:] *Ideologia w słowach i obrazach*, I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Poprawa (red.), Wrocław 2008.

³ J. Piwowski, *Fenomen bezpieczeństwa. Pomiędzy zagrożeniem a kulturą bezpieczeństwa*, Kraków 2014, s.44–45.

które od tysięcy człowiek tworzy wokół siebie, mające społeczną i technologiczną naturę, jest nie tylko potwierdzeniem jego możliwości, ale także równocześnie staje się źródłem nieoczekiwanych, a tym samym trudnych do pokonania zagrożeń⁴.

Problematyka bezpieczeństwa i związane z nią kwestie stawiane na gruncie nauk społecznych stają się źródłem analizy teoretycznej i praktycznej w perspektywie nie tylko socjologicznej, ale także filozoficznej, psychologicznej, politologicznej, militarnej oraz prakseologicznej.

Dokonanie przeglądu różnych teorii i orientacji socjologicznych, z których wywodzi się także nurt kultury bezpieczeństwa, pozwala na konstatację, że rozwój tej dyscypliny jest obecnie ukierunkowany na utrzymywanie łączności merytorycznej i współpracy badawczej socjologów i przedstawicieli innych nauk społecznych z badaczami problemów bezpieczeństwa.

Tak dla badacza kwestii społecznych, jak i dla znawcy problematyki bezpieczeństwa niezbędna jest wiedza dotycząca znajomości mechanizmów funkcjonujących w obrębie filozofii społecznej, psychologii ogólnej czy psychologii społecznej, o czym wspomniano wcześniej.

Według Eugeniusza Moczuka⁵ fakty społeczne mogą wyjaśniać istotę bezpieczeństwa, które samo może być traktowane jako jeden z faktów społecznych, gdyż jest tworzone i doświadczane przez członków danej zbiorowości społecznej. Moczuk wskazuje, że badając fenomen bezpieczeństwa, winno się zwracać uwagę na następujące aspekty⁶:

- a) czynniki indywidualne odnoszące się do jednostki ludzkiej – mówi się tu o bezpieczeństwie w sferze biologii. Należy przez to rozumieć, że jednostka ludzka, grupa społeczna lub całe społeczeństwo chce przetrwać biologicznie, co oznacza, że istnieje potrzeba stabilnej biologicznej egzystencji, także dzięki stabilności politycznej, ekonomicznej, narodowej;
- b) czynniki mające charakter społeczny – mówią o bezpieczeństwie w wymiarze społecznym, co oznacza, że zajmowanie określonych miejsc w społeczeństwie wiąże się z poziomem życia jednostki ludzkiej, członków grup społecznych, ich rozwojem ekonomicznym, gospodarczym, intelektualnym, poprawą pozycji społecznej;

⁴ I. Wojnar, *Obszary humanistycznego zaniepokojenia*, „Przyszłość: Świat – Europa – Polska”, nr 1/2014, s. 18.

⁵ E. Moczuk, *Bezpieczeństwo jako fakt społeczny w teorii Emila Durkheima*, „Kwartalnik Policyjny”, nr 2/2015, s. 51–56.

⁶ Idem, *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa lokalnego*, Rzeszów 2009, s. 70.

c) czynniki kulturowe, mówiące o zjawisku bezpieczeństwa w wymiarze kulturowym, dającym możliwość istnienia i sprawnego funkcjonowania w społeczeństwie utrwalonych norm społecznych i stabilnego, powszechnie uznawanego systemu wartości.

Rozbudowaną, spektralną definicję kultury bezpieczeństwa, pokazującą wagę, jaką dla tej problematyki ma świadomość podmiotu bezpieczeństwa, podano poniżej. Powstała ona jako efekt polsko-ukraińskiej współpracy w Cracow Research Institute for Security and Defence. Autorami definicji są Juliusz Piwowarski i Vasyl Zaplatyński.

Kultura bezpieczeństwa to ogół utrwalonego, niematerialnego i materialnego dorobku człowieka, służącego mu militarnie i pozamilitarnie w szeroko pojętej autonomicznej obronności podmiotów indywidualnych i grupowych. Tworzą ją trzy strumienie energii:

- 1) strumień mentalno-duchowy (wymiar indywidualny),
- 2) strumień grupowy (wymiar psychologiczno-prawno-organizacyjny),
- 3) strumień fizyczny (wymiar materialny).

Kultura bezpieczeństwa pozwala człowiekowi zaspokoić takie potrzeby jak:

- 1) Skuteczna kontrola nad pojawiającymi się zagrożeniami, zmierzająca do uzyskania stanu satysfakcjonująco niskiego poziomu zagrożeń.
- 2) Odzyskiwanie bezpieczeństwa w sytuacji, gdy zostało ono utracone.
- 3) Optymalizacja (harmonia), z punktu widzenia danego podmiotu, poziomu bezpieczeństwa pojmowanego wielosektorowo.
- 4) Pobudzanie w społecznej i personalnej skali świadomości człowieka przekonań o potrzebie ciągłego samodoskonalenia i trojkiego rozwoju (mentalnego, społecznego, materialnego), uaktywniania motywacji i postaw indywidualnego i zespołowego działania zmierzającego do komplementarnego rozwoju indywidualnych oraz grupowych podmiotów bezpieczeństwa, w tym ich autonomicznej obronności⁷.

⁷ Por. J. Piwowarski, *Ochrona VIP-a a czworokąt bushido. Studium japońskiej kultury bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo osób podlegających ustawowo ochronie wobec zagrożeń*

Bardziej zwięzła wersja definicji kultury bezpieczeństwa, proponowana przez Juliusza Piwowarskiego, brzmi następująco:

„kultura bezpieczeństwa to ogół materialnych i niematerialnych elementów utrwalonego dorobku człowieka, służących kultywowaniu, odzyskiwaniu (gdy utracono) i podnoszeniu (gdy zachodzi taka potrzeba) poziomu bezpieczeństwa określonych podmiotów. Zjawisko to można obserwować i analizować w wymiarze indywidualnym, mentalno-duchowym, grupowym, psychologiczno-organizacyjno-prawnym i materialnym”⁸.

- W drugiej połowie XX wieku przedstawiciele socjologii badali społeczne działania ludzkich jednostek i zbiorowości, wykorzystując możliwości uzyskane przez psychoanalityków⁹ i niektórych specjalistów psychiatrii. Efekty tych badań stanowiły elementy **pierwszego, mentalno-duchowego strumienia energii kultury bezpieczeństwa**.
- Dla badacza zjawisk społecznych ważna jest wiedza dotycząca systemów prawa, prawoznawstwa i nauk o zarządzaniu, będących istotnymi elementami **drugiego, kolektywnego strumienia kultury bezpieczeństwa**.
- Silne związki łączą socjologię także z ekonomią i są kojarzone ze sferą **trzeciego, materialnego strumienia kultury bezpieczeństwa**.

Marian Cieślarczyk, prekursor badań *kultury bezpieczeństwa* w Polsce, postrzega ją jako swoisty dla danego podmiotu wzorzec elementarnych norm, reguł, wartości i symboli, które wpływają na sposób postrzegania przezeń zagrożeń, wyzwań, szans i sposób odczuwania bezpieczeństwa. Wyżej wymienione elementy wyznaczają sposób zachowania i działania tego podmiotu. M. Cieślarczyk działanie to rozumie, jako udział „(...) w szeroko rozumianej edukacji, w tym również naturalnych procesach wewnętrznej integracji i zewnętrznej adaptacji oraz innych procesach organizacyjnych (...) służących w miarę harmonijnemu rozwojowi tego podmiotu i osiąga-

XXI wieku, P. Bogdalski, J. Cymerski, K. Jałoszyński (red.), Szczytno 2014, s. 451.

⁸ Idem, *Trzy filary kultury bezpieczeństwa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2015, nr 19, s. 25.

⁹ Próbę opracowania wstępu do teorii zachowań społecznych podjął George C. Homans (*Social Behaviour. Its Elementary Forms*, London 1961); J. Szczepański, *Socjologia i psychoanaliza*, „Kultura i Społeczeństwo” 1958, nr 2.

niu przez niego najszerzej rozumianego bezpieczeństwa, z pożytkiem dla siebie i dla otoczenia”¹⁰.

Kultura bezpieczeństwa, mająca w opinii autorów szansę stać się liczącą się subdyscypliną nauk o bezpieczeństwie, zanim pojawiła się w nauce polskiej, zagościła nieco wcześniej w angielskich i amerykańskich badaniach na początku lat 90. XX wieku. Świadczą o tym przykładowo prace naukowe Nicka Pidgeona¹¹ czy Johna Carolla¹². W Europie Wschodniej pierwsze publikacje pojawiły się w podobnym czasie, bo po 1989 roku¹³, co łączyło się ze społecznymi i polityczno-gospodarczymi przemianami w wielu państwach w tej części Europy.

Z perspektywy klasyfikacji nauk subdyscyplina znana jako kryminologia nie mieści się w dyscyplinie nauk o bezpieczeństwie. Praktyk, to znaczy realizator operujący w ramach systemów bezpieczeństwa, uzna jednak natychmiast to stwierdzenie za śmieszność lub za totalną bzdurę. Intuicję tę uzasadniłby zapewne dosadnie i krótko w słowach: „nie ma bezpieczeństwa bez kryminologii!”, co oznaczałoby, że nie ma możliwości realizacji pewnych zadań dotyczących zakresu walki z poważnymi zagrożeniami bez włączenia w nie kryminologii. Ta ostatnia stanowi część „utrwalonego dorobku człowieka” i to tak ważną, że zajmuje się tłem zagrożeń, jakie szykuje od czasu do czasu jej twórca – człowiek, będący chyba najpoważniejszym źródłem współczesnych zagrożeń.

Z kolei na mocy definicji „utrwalony dorobek człowieka” to nic innego jak kultura lub jej część, na przykład ta, która jest związana z dążeniem do wolności od zagrożeń, co ewidentnie stanowi już sferę kultury bezpieczeństwa. W ten oto sposób na szczęście „odzyskaliśmy” dla nauk o bezpieczeństwie kryminologię i jeszcze np. kryminalistykę – przy założeniu stosowania metodologii, w tym siatki pojęciowej, niezbędnej w dyscyplinie nauk o bezpieczeństwie.

GENEZA TERMINU „KRYMINOLOGIA”

Termin „kryminologia” pochodzi od greckich słów *crimen* (‘przestępstwo, zbrodnia’) oraz *logos* (‘nauka’). W znaczeniu czysto leksykalnym krymino-

¹⁰ M. Cieślarczyk, *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania bezpieczeństwa i obronności państwa*, Siedlce 2009, s. 157.

¹¹ N.F. Pidgeon, *Safety culture and Risk Management in Organizations*, „Journal of Cross-Cultural Psychology” 1991, vol. 22, no. 1, s. 129–140.

¹² J.S. Carroll, *Safety culture as an ongoing process: Culture surveys as opportunities for enquiry and change*, „Work & Stress” 1998, no. 12, s. 272–284.

¹³ Np. N. Hodorivskij, A. Aksonovej i innych ukraińskich badaczy problematyki bezpieczeństwa.

logia to po prostu **nauka o przestępstwie**. Mniej lub bardziej systematyczna refleksja naukowa na temat przestępstwa pojawiała się już w starożytności, aczkolwiek nie odbywało się to w ramach jakiejś wyodrębnionej dyscypliny nauki. Tym bardziej nie istniał sam termin „kryminologia”.

Za jego twórcę uważany jest powszechnie francuski antropolog Paul Topinard (1830–1911), który użył go po raz pierwszy około roku 1879. Jako tytuł pracy naukowej pojawił się on natomiast pierwszy raz w roku 1885 w podręczniku autorstwa włoskiego kryminologa Raffaele Garofalo (1851–1934).

Powstanie i instytucjonalizacja nowożytnej kryminologii, które łączą się przede wszystkim z pracami włoskiego lekarza i antropologa Cesarego Lombroso (1836–1909), wyprzedziły zatem powstanie nazwy tej dyscypliny. Wcześniej rozważania, które dzisiaj zaliczylibyśmy do kryminologicznych, określano mianem **antropologii kryminalnej**¹⁴.

KRYMINOLOGIA A KRYMINALISTYKA

Na samym początku zwrócić trzeba uwagę na pewien problem i nieporozumienie dotyczące terminu „kryminologia”. Otóż bardzo często, i to nie tylko w języku potocznym, spotkać się można z zamiennym posługiwaniem się terminami „kryminologia” i „kryminalistyka” i używaniem ich wręcz jako synonimów. Jest to błąd, albowiem mamy tutaj do czynienia z dwiema zupełnie osobnymi dyscyplinami, zajmującymi się innymi zagadnieniami i spełniającymi odmienne funkcje. Jeśli mielibyśmy odwołać się do przykładu o literackim rodowodzie, to można by powiedzieć, iż słynni detektywi, np. Sherlock Holmes i Hercule Poirot, nie byli, jak to często można przeczytać, kryminologami. Byli natomiast specjalistami w zakresie kryminalistyki. Kryminalistyka jest bowiem nauką zajmującą się przede wszystkim opracowywaniem metod i sposobów wykrywania przestępstw i ich sprawców oraz dowodzenia ich popełnienia w sądzie. Kryminalistyka, podobnie jak medycyna sądowa czy psychiatria i psychologia sądowa, odgrywa rolę usługową w procesie karnym w zakresie ustalania prawdy materialnej. Poza specyficznymi działaniami, takimi jak taktyka kryminalistyczna, dyscyplina ta w obszarze tzw. techniki kryminalistycznej wykorzystuje dla celów ujawniania i utrwalania śladów przestępstwa jako

¹⁴ M.E. Wolfgang, *Cesare Lombroso*, [w:] *Pioneers in Criminology*, H. Mannheim (red.), Montclair 1972.

materiału dowodowego osiągnięcia innych dyscyplin nauki, głównie nauk przyrodniczych i technicznych.

POJĘCIE KRYMINOLOGII

Przytoczone wyżej czysto leksykalne określenie kryminologii jest oczywiście niezadowolające i niewystarczające dla jasnego i precyzyjnego określenia przedmiotu i zakresu zainteresowań tej dyscypliny. Co istotne, w samej kryminologii do dzisiaj nie ma na ten temat całkowitej zgodności poglądów. Wręcz przeciwnie, istnieją daleko posunięte rozbieżności i każdy niemalże podręcznik z tej dyscypliny zawiera jej określenie odmienne od pozostałych. Nie wnikając w szczegóły tej problematyki, podkreślić trzeba, iż do tego typu rozważań definicyjnych i klasyfikacyjnych nie należy przykładać nadmiernej wagi. Podstawowy problem polega raczej na tym, czy dana dyscyplina naukowa i zajmujący się nią badacze są w stanie stawiać istotne z poznawczego i praktycznego punktu widzenia pytania i udzielać na nie poprawnych metodologicznie odpowiedzi, a nie na tym, do jakiej formalnej dyscypliny działalność taką należałoby zaszufładować.

Kryminologia to nauka społeczna, która bada i gromadzi komplementarną wiedzę o przestępstwie jako swoistej formie zachowania społecznego, o przestępczości jako negatywnym zjawisku społecznym, o podmiocie-sprawcy przestępstwa, ofierze przestępstwa oraz instytucjach i mechanizmach, jakie społeczeństwo tworzy, by zapobiegać zjawisku przestępczości i skutecznie je neutralizować.

PRZESTĘPSTWO JAKO PRZEDMIOT BADAŃ KRYMINOLOGICZNYCH

Powyższa definicja ujmuje pole zainteresowań badawczych kryminologii w możliwie najszerszy sposób. Tak rozumiana kryminologia obejmuje swym zainteresowaniem przede wszystkim problematykę związaną z samym pojęciem **przestępstwa** jako pewnej **kategorii społecznej**. W tym zakresie kryminologię interesuje poszukiwanie odpowiedzi na, mające w gruncie rzeczy wyraźne zabarwienie filozoficzne, pytania o społeczną istotę przestępstwa jako zachowania naruszającego pewien szczególny rodzaj normy społecznej, a mianowicie normę prawa karnego. A zatem najszersze stawiane pytanie kryminologiczne to: czym jest przestępstwo? Czym przestępstwo wyróżnia się na tle innych kategorii zachowań ludzkich? Czy pojęcie przestępstwa ma charakter stały czy też zmienny w czasie i przestrzeni? Czy przestępstwo jest wyłącznie pewną kategorią normatywną czy też możliwe są inne, pozanormatywne kryteria przestępczości zachowania, jak np. społeczna szkodliwość, patologiczność itp.?

PRZESTĘPCZOŚĆ JAKO PRZEDMIOT BADAŃ KRYMINOLOGICZNYCH

Drugim elementem znajdującym się w polu zainteresowań badawczych kryminologii jest **przestępczość jako zjawisko społeczne**. Tym, co interesuje tu kryminologię, jest przede wszystkim opis tego zjawiska tak w aspekcie statycznym, jak i dynamicznym. Inaczej mówiąc, chodzi tu przede wszystkim o określenie **rozmiarów przestępczości** (ile zdarzeń określanych jako przestępstwa ma miejsce w danej społeczności w danym przedziale czasu), **nasilenia przestępczości** (jak wysokie jest nasycenie danej zbiorowości zdarzeniami definiowanymi jako przestępstwa), **dynamiki przestępczości** (jakim zmianom podlegają rozmiary i nasilenie przestępczości w czasie, a więc czy przestępczość rośnie czy maleje) oraz **struktury przestępczości** (jakie miejsce w ogólnej liczbie popełnianych przestępstw zajmują czyny określonego rodzaju). Tak rozumiane badania kryminologiczne, polegające na ilościowym opisie zjawiska przestępczości, zalicza się najczęściej do działu kryminologii określanego mianem **fenomenologii** czy też **symptomatologii** przestępczości. W ramach badań przestępczości jako pewnego fenomenu społecznego jest jednak także miejsce na analizę jakościową dotyczącą badania prawidłowości rządzących owym fenomenem. Bada się czynniki kształtujące rozmiary, nasilenie, dynamikę i strukturę przestępczości w zbiorowościach ludzkich. Podstawowe pytanie zadawane w tak pojmowanych badaniach kryminologicznych to: dlaczego i w jaki sposób rozmiary i nasilenie zjawisk przestępczych w obrębie różnych elementów struktury społecznej i przestrzennej społeczeństw są różne? Jak twierdzą niektórzy, tego typu pytania, sformułowane po raz pierwszy w pierwszej połowie XIX wieku przez Adolphe'a Queteleta (1796–1874) (stąd określane czasami mianem „pytania queteletowskiego”) i Andre-Michela Guerry'ego (1802–1866), zajmujących się badaniem problemu społecznej dystrybucji przestępczości, były wcześniejsze niż badania Cesarego Lombroso nad sprawcą przestępstwa i im właśnie należałoby przypisać „ojcostwo” kryminologii naukowej¹⁵. W każdym razie można je uznać za pierwociny tzw. **nurtu socjologicznego**, w ramach którego wyjaśnianie zjawiska społecznego przestępczości traktuje się jako coś odmiennego od wyjaśniania indywidualnych zachowań przestępczych.

¹⁵ A. Lindesmith, Y. Levin, *The Lombrosan Myth in Criminology*, "The American Journal of Criminology" 1937, no. 42, s. 653–671.

PRZESTĘPCA JAKO PRZEDMIOT BADAŃ KRYMINOLOGICZNYCH

Kolejnym elementem stanowiącym przedmiot zainteresowania kryminologii jest **sprawca przestępstwa**. Jest to najbardziej tradycyjny przedmiot badań kryminologicznych, a przede wszystkim tego nurtu, który określane jest mianem **kryminologii pozytywistycznej**. Takie podejście do badań kryminologicznych zapoczątkowane zostało w drugiej połowie XIX wieku przez wspomnianego wcześniej Cesarego Lombroso. Ponieważ równocześnie Lombroso (niekoniecznie zasadnie) uważany jest za jednego z twórców kryminologii jako wyodrębnionej dyscypliny nauki, kryminologia była przez całe lata (a w wielu wypadkach jest do dzisiaj) traktowana jako nauka o przestępcy. W takim ujęciu kryminologia jest przede wszystkim **nauką behawioralną**, zajmującą się szczególnym rodzajem zachowania, jakim jest zachowanie przestępcze, i poszukującą przyczyn oraz prawidłowości rządzących takim zachowaniem. Podstawowym problemem rozważanym przez ten nurt kryminologii jest pytanie (określane częstokroć mianem **pytania lombrozzańskiego**), które brzmi: dlaczego jedni ludzie popełniają przestępstwa, a inni nie? Odpowiedzi kryminologia poszukiwała najczęściej w drodze bądź to rozważań teoretycznych, bądź też badań empirycznych prowadzonych przy wykorzystaniu dorobku metodologicznego nauk o człowieku, takich jak antropologia, biologia, medycyna, psychiatria, psychologia, a także socjologia. Na podstawie wyników owych badań próbowano także formułować rozmaite teorie i koncepcje zachowania przestępczego, które przybierały postać mniej lub bardziej usystematyzowanych twierdzeń wyjaśniających **przyczyny przestępczości**. Rozważania na temat sprawcy przestępstwa w kryminologii mieszczą się przede wszystkim w ramach **nurtów antropologiczno-biologicznego** oraz **psychologicznego**, zajmują jednak także istotne miejsce w ramach **nurtu socjologicznego**, a dział kryminologii zajmujący się poszukiwaniem przyczyn zachowań przestępczych i przestępczości jako zjawiska społecznego określa się mianem **etiologii przestępczości**.

OFIARA PRZESTĘPSTWA JAKO PRZEDMIOT BADAŃ KRYMINOLOGICZNYCH

W okresie po II wojnie światowej, a szczególnie w ciągu ostatnich dwudziestu lat, kryminologia zaczęła w coraz większym stopniu interesować się nie tylko sprawcą przestępstwa, ale także jego **ofiara**. W ten sposób wykształciła się nowa dyscyplina naukowa określana mianem **wiktymologii** (od łac. *victima* – ofiara) i obszerna dziedzina badań empirycznych – **badania wiktymizacyjne**. Wiktymologia uprawiana w ramach kryminologii zajmuje

się całym kompleksem zagadnień związanych z faktem pokrzywdzenia kogoś przestępstwem. Chodzi tu zarówno o czynniki zwiększające prawdopodobieństwo stania się ofiarą przestępstwa, jak i problem konsekwencji wiktyimizacji dla dotkniętej nią jednostki, zapobiegania wiktyimizacji itp. Niezwykle istotnym w ostatnich latach przedmiotem badań wiktyimizacyjnych stała się społeczna percepcja zjawiska przestępczości, przede wszystkim fenomen **lęku przed przestępczością**.

KONTROLA SPOŁECZNA I REAKCJA NA PRZESTĘPCZOŚĆ JAKO PRZEDMIOT BADAŃ KRYMINOLOGII

Ostatnią wreszcie grupą pytań kryminologicznych są pytania o **instytucje kontroli społecznej** i **społeczną reakcję** na przestępczość. Do tej grupy należy przede wszystkim obszerny, mający dość długą tradycję dział **kryminologii empirycznej**, zajmujący się badaniem praktyki funkcjonowania instytucji wymiaru sprawiedliwości. W jego ramach mamy do czynienia przede wszystkim z próbami ustalenia, jak w rzeczywistości funkcjonują, jak są realizowane poszczególne instytucje i normy prawa karnego materialnego, procesowego oraz wykonawczego. Przedmiotem takich badań jest również skuteczność środków społecznej reakcji na przestępczość, przede wszystkim skuteczność i społeczne oddziaływanie sankcji karnych stosowanych wobec sprawców przestępstw. Podkreślić przy tym należy, iż niektórzy autorzy tego typu badania wyłączają poza obręb kryminologii, zaliczając je do osobnych dyscyplin, takich jak **penologia** czy **polityka kryminalna**. W ostatnich latach tego typu badania, mające częstokroć w znacznym stopniu charakter opisowy, nabrały nieco innego kształtu, a problematyka kontroli społecznej stała się istotnym przedmiotem kryminologicznych rozważań teoretycznych. Mianowicie pod wpływem tzw. **teorii naznaczania społecznego** oraz rozmaitych **nurtów antynaturalistycznych** w naukach społecznych kryminologia zaczęła wiele miejsca poświęcać problematyce społecznej istoty i funkcji **instytucji kontroli społecznej**, przede wszystkim instytucji wymiaru sprawiedliwości jako najbardziej sformalizowanej formie owej kontroli. W tym zakresie podstawowa kryminologiczna kwestia to pytanie o istotę i społeczne funkcje reakcji wobec przestępczości, określane czasem jako **pytanie reaktywne** (*reactive question*) i przeciwstawiane **pytaniu etiologicznemu** (którego dwie nieco odmienne wersje stanowiły wspomniane pytania „lombrozzańskie” i „queteletowskie”).

Na zakończenie warto zadać pytanie brzmiące następująco: dlaczego pewne zachowania uznawane są za przestępstwa i pewni ludzie za przestępców, a inne zachowania i inni ludzie nie?

Takie rozważania i refleksje naukowo-badawcze, dotyczące problematyki kontroli społecznej i rządzących nią mechanizmów, wykazują zdecydowanie charakter przystający do dziedziny nauk społecznych i tworzą szeroki **nurt socjologii prawa karnego i kontroli społecznej** we współczesnej kryminologii, jednocześnie wpisując się w sferę **kultury bezpieczeństwa** oraz tworzonego na jej bazie **środowiska bezpieczeństwa** człowieka.

BIBLIOGRAFIA

1. Berger P.L., Luckmann T., *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York 1966.
2. Carroll J.S., *Safety culture as an ongoing process: Culture surveys as opportunities for enquiry and change*, "Work & Stress" 1998, no. 12, s. 272–284.
3. Cieślarczyk M., *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania bezpieczeństwa i obronności państwa*, Siedlce 2009.
4. Homans G.C., *Social Behaviour. Its Elementary Forms*, London 1961.
5. Lindesmith A., Levin Y., *The Lombrosan Myth in Criminology*, "The American Journal of Criminology" 1937, no. 42.
6. Maj A., *Konstrukttywizm społeczny jako ideologia społeczeństwa sieciowego*, [w:] *Ideologia w słowach i obrazach*, I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Poprawa (red.), Wrocław 2008.
7. Moczuk E., *Bezpieczeństwo jako fakt społeczny w teorii Emila Durkheima*, „Kwartalnik Policyjny”, nr 2/2015.
8. Moczuk E., *Socjologiczne aspekty bezpieczeństwa lokalnego*, Rzeszów 2009.
9. Pidgeon N.F., *Safety culture and Risk Management in Organizations*, "Journal of Cross-Cultural Psychology" 1991, vol. 22, no. 1.
10. Piwowarski J., *Fenomen bezpieczeństwa. Pomiędzy zagrożeniem a kulturą bezpieczeństwa*, Kraków 2014.
11. Piwowarski J., *Nauki o bezpieczeństwie. Zagadnienia elementarne*, Kraków 2016.
12. Piwowarski J., *Ochrona VIP-a a czworokąt bushido. Studium japońskiej kultury bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo osób podlegających ustawowo ochronie wobec zagrożeń XXI wieku*, P. Bogdalski, J. Cymerski, K. Jałoszyński (red.), Szczytno 2014.
13. Piwowarski J., *Trzy filary kultury bezpieczeństwa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje” 2015, nr 19.
14. Szczepański J., *Socjologia i psychoanaliza*, „Kultura i Społeczeństwo” 1958, nr 2.

15. Wojnar I., *Obszary humanistycznego zaniepokojenia*, „Przyszłość: Świat – Europa – Polska”, nr 1/2014.
16. Wolfgang M.E., *Cesare Lombroso*, [w:] *Pioneers in Criminology*, H. Mannheim (red.), Montclair 1972.

Licence: This article is available in Open Access, under the terms of the Creative Commons License Attribution 4.0 International (CC BY 4.0; for details please see <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the author and source are properly credited. Copyright © 2018 University of Public and Individual Security “Apeiron” in Cracow